

Dúll Andrea: Épített környezet és pszichológia: A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálatai című akadémiai doktori értekezésről kialakított opponensi vélemény

A disszertáció a viselkedés szociofizikai sajátosságait, a természetes, az épített és a virtuális tér emberrel való interakciójának természetét vizsgálja. A disszertáció első része önálló monografikus mű, mely a szerző több mint két évtizedes munkásságát foglalja össze. Eredményei építészek, tájépítészek, urbanisztikai, településfejlesztéssel foglalkozó szakemberek körében széles körben ismertek. Vizsgálatai és programadó összefoglaló művei alapozták meg a környezetpszichológia magyar fejlődését és egyetemi oktatási struktúráját. A doktori mű bemutatja a tárgykör tudománytörténeti előzményeit, magyarországi gyökereit, interdiszciplináris szemléletét, a környezethez való affektív, kognitív és spirituális viszonyait. A továbbiakban kitér a digitális környezet és az ember kölcsönhatásaira, ismerteti a környezet fizikai paramétereitől való függetlenedés folyamatát és kimeneteli lehetőségeit. Kifejti, hogy a környezetből nem ingerek, hanem az épített és természetes környezet invarianciái és gestaltjai alapján kialakított információk, sémák perceptuális modellek érkezik. A környezet cselekvést kiváltó szkriptek, sémák, affordanciák tárháza. Az emberek az emlékeiket reprezentációs rendszerben hordozzák ugyan, de ezek jelentős részét nem az egyén idegrendszere birtokolja, hanem évezredek és történelmi jelentőségű időszakok során kialakított mesterséges és természetes fizikai építmények, objektumok és helyszínek, a környezetben kialakított téri és idői struktúrák tartják fenn. A két lábon járó embernek és a négy keréken guruló autónak a célélérés szempontjából eltérő időparaméterei vannak. Az alma nem csak lefelé esik, de nem is esik mesze a fájától. A fizikai környezet által hordozott és követett törvényszerűségek az embert a környezet részeként, tranzakciós partnerként foglalják magukba a maga szándékaival, érzéseivel, különbségeivel és kapcsolati hálózatával együtt. A mindennapi tapasztalat azonban nem válik szükségszerűen a környezetről való tudás részévé. A környezethez való tudatos viszonyt az egészséges életmód, és az elégedettség oldaláról is megvizsgálja. Bemutatja, hogy a környezethez való adaptáció részben független az intellektuális képességektől, de a magas szintű kognitív artikuláció megfelelő attitűd birtokában növeli az adaptációs potenciált. A környezet fizikai tulajdonságai a végesség, végtelenség, rejtettség, tagoltság, tagolatlanság, affektív emlékek hordozói és kiváltói is egyben. A rejtőzködés lehetőségének hiánya félelmet provokálhat, a nyílt tér a száguldásra, más esetben a lehetőségekbe való feloldódásra, a határok bizonytalanságára utalhat. A fizikai környezet elvárásokat támaszt, az alkalmazkodó önmagában pedig hitet ébreszt, hogy az adaptáció érdekében önbizalmát ébren tartsa. A környezet fizikai paraméterei megszólítják, kiszolgálják, de közben is tartják az ember fejlődési lehetőségeit. A környezetpszichológia e kölcsönös viszonyok aktuális célokhoz illeszkedő leghatékonyabb érvényesítésére törekszik. A környezetpszichológiát építészeti, településfejlesztési, környezetmérnöki, műemlékvédelmi, geográfiai és a pszichológiai tudomány közt közvetítő alkalmazott tudományként mutatja be. A szerteágazó tudományterületek módszertani integrációjából származó statisztikai nehézségeket is érzékelteti. Nagy figyelmet fordít a kvalitatív és kvantitatív vizsgálati eredmények közös értelmezésére. Az összefoglaló kiemeli, és a nemzetközi irodalom áttekintésével és saját kutatások bemutatásával bizonyítja a transz diszciplináris kutatások jelentőségét.

A disszertáció szerzője a magyar környezetpszichológia, alapító egyénisége, oktatási struktúrájának kidolgozója, az empirikus elemzések során kialakított módszertan integráció megvalósítója. A disszertációban szereplő programhirdetés lényege: az építész tudjon több pszichológiát, a pszichológus tudjon többet a fizikai környezetről, az építészetről és a fizikai környezet egészségre, motivációkra, társas kapcsolatokra gyakorolt hatásairól. Tudomány- és alkalmazási területek közötti együttműködés elmélyítésére törekszik. Kifejti, hogy a fizikai és esetenként a dehumanizált

környezetet pszichológiailag is fel kell építeni. A pszichológus legyen a lakosok kommunikátora, a tervezési folyamat ösztönzője és partner a környezet megértésében és megformálásában. Megállapítja, hogy a szociofizikai környezet fejlesztése tranzakcionális gondolkodás mellett valósulhat meg igazán. Vizsgálatai során mennyiségi és minőségi elemzési módszerek kombinációt alkalmazza. Empirikus vizsgálatait alkalmazott kutatási és hasznosítási szándék vezeti. Következésképpen, a vizsgált terület és a közösség összefonódásával zajlanak a vizsgálatok. A disszertáció második részében direkt problémaorientált kérdések és hipotézisek kerülnek terítékre.

Az első vizsgálatban építész és térlaikus egyetemi hallgatók körében, a szociofizikai önállóság grafikai megjelenését vizsgálja.

A második tanulmány egy kistelepülési terepvizsgálat, melyben a lokalitásélmény megnyilvánulását elemzi. A kérdése, milyen tényezők módosíthatják a település fogó lakosságának visszagyarápításával kapcsolatos vélekedéseket.

A harmadik tanulmány egy tájegységre vonatkozó lokalitásélmény megváltozásának tényezőit vizsgálja. Kérdése: milyen hatással van a helyi emberek gondolkodására egy műemlék helyreállítási projekt közösségi részvétellel támogatott megvalósulása?

Az 599 oldal terjedelmű disszertáció, öt nagy fejezetből áll. Ezek mellé számos ábrát és több mint 1800 irodalmi hivatkozást csatol. A disszertációt továbbá 51 melléklet egészíti ki. A gondos szerkesztés ellenére az irodalomjegyzékben több helyen találunk a tartalmi kérdéseket nem érintő sorrendi pontatlanságot. Továbbá a 42-45. között számozott mellékletek alig olvashatók.

A kétségtelenül inspiráló, és számos tudományterületet összekapcsoló alkalmazott környezetpszichológiai ismereteket összefoglaló munkával kapcsolatosan, opponensi feladatomban megfelelően az alábbiakban szeretnék rámutatni néhány bizonytalanságra, illetve tennék néhány megjegyzést is.

1. A disszertáció bevezető része a szerző eddig megjelent könyveinek tartalmi kivonata. Ennek megfelelően a szakmák közötti együttműködést segítő, népszerűsítő, helyenként programadó tartalom kerül az előtérbe. Ilyen értelemben pszichológusok és építészek számára készült oktatási anyagnak tűnik, mely lényegében a szerző saját munkáinak idézetén keresztül is hangsúlyozza a téma hazai kifejtésben játszott kétségtelenül meghatározó jelentőségű szerepét. A bevezető fejezeteket olvasva, a tudományos értekezés szempontjaira figyelő olvasót, várakozása szerint, a szakirodalom kritikus értékelése és a megoldásra váró kérdések felvetése foglalkoztatja. A 35-37. oldalon a szerző tudományos életrajzával találja magát szemben, mely váratlanul bekerül az szakirodalmat ismertető bekezdések közé.

2. Számomra a szerteágazó területen belül elsősorban az ökológiai megközelítés és ehhez kapcsolódóan az egészségmagatartás pszichológiai szemlélete tűnik kifejezetten perspektivikusnak. Az irodalmi bevezetőben erre a hazai egészségpszichológiai gondolkodás számára is fontos szemléleti irányra, jelentőségéhez képest azonban kevésbé tér ki.

3. A tudományos vizsgálóeszközök bemutatásakor kiemelt jelentőséget tulajdonít a vizsgálatban résztvevő személyek által készített *kartográfáknak*, térképrajzolatoknak, ugyanakkor ezek értékelésének módjáról csak általános információk jutnak birtokunkba. A környezet téri viszonyairól kialakított személyes reprezentációk kétségtelenül ezeken a rajzolatokon keresztül ismerhetők meg a legjobban, de érdemes finomabban fogalmazni. A szakirodalomban ugyanis a mentális térkép kifejezést Tulving és Neisser, Nadel munkái nyomán, még napjainkban is a téri környezet mentális ego- vagy allocentrikus metaforájának tartják. Ezért fokozott jelentősége van az operacionális

elemzési technikák alkalmazásának, melyek az útvonalakat, a távolságokat, az irányvektorokat és azok által meghatározott centroid helyzetét mérhetővé teszik.

4. A szerző által bevezetett szociofizikai kifejezés találó. Az ember által alakított természetes és épített, valamint digitális környezet értékeit, gondolkodásmódot tükröz, az emberek és a táj kapcsolatáról szólnak. Az országhatárt átlépve megváltozik a táj, az utak szélének, porták kerítésének karbantartottsága, gyárépületek állaga az ott élő emberek gondolkodásmódját tükrözi. A szerző kifejti, hogy a környezet kommunikál velünk, így állandó közöttünk a tranzakció. Az ökológiai rendszer faunájának az ember is része, mely élő társaival együtt alakítja a flórát is. A szereplők egymásra vannak utalva. E programadó szemléletről tett nyilatkozat mellett azonban az olvasó a PhD hallgatók vezetése, a bemutatott oktatási kollaborációk és aktuális intézményi kapcsolatok ismertetése mellett a környezetpszichológia hazai fejlődését markánsan befolyásoló magyar előzmények részletesebb bemutatását is szívesen látta volna. Az európai hatású magyar Bauhaus mozgalom, a tér és ember viszonyainak bemutatása, az 1920-as 30-as évek magyar építészete, irodalom- és képzőművészete, valamint a hozzájuk kapcsolódó művészetkritikai irodalom bőséges lehetőséget kínál erre. Az új művészet címszavai, az új látásmód, a modern építőanyagok új formába öltöztetése, az üvegfelületek megújítása nyitást jelentett az ember és a természet viszonyának újraértelmezésben. A Bauhaus nemzetközi híré magyar alakja Moholy-Nagy László művészeti koncepciója, a pasaréti épületek mondandója vagy a pécsi Bauhaus képviselőinek épületei (Forbát Alfréd, Breuer Marcell) a Surányi út, a Pálosok templom környéke és a Rákóczi úti épületek, mind erről az attitűdről tanúskodnak. A kert-udvar rendszer bevezetése, a környezetre nyitó nagy teraszok, a mindennapokkal való szerves esztétikai igényű kapcsolat felé forduló tervezés, a gépi, a vasbeton, a fémváz és az emberi környezet házasítása a mindennapok művészetének hangsúlyozása, az esztétikai élmény mindennapokba való beágyazásnak gondolata ezekhez a programalkotó gondolkodókhoz kapcsolódik. Moholy-Nagy (1929) Az ember és a háza című építészettelmelettel foglalkozó cikkében írja: „A lakás nem szabad, hogy elbújás legyen a tér előtt, hanem benne élés, őszinte összefüggésben vele kell, hogy legyen.” Elsősorban a térélmény, amely a házban lakók lelki, testi jóérzésének alapja. Napjaink filozófiai gondolkodói közül Tillmann József Attila (MOME, Doktori Iskola vezetője) Tér és ember, Térpoétika koncepciója Helikonban és a 2000 folyóiratban megjelenő munkái érdemelnek a tárgy hazai története szempontjából részletesebben figyelmet. Érdemes még szóba hozni Kállai Ernő, az 1920-30 - as évek hazai művészeti életéről készült különleges invencióval megírt művészetkritikáit, melyek az ember és a környezett viszonyának új dimenzióit és szinesztéziás tapasztalatait hozzák nyilvánosságra. Vagy Radnóti Miklósnak, az affektív és kognitív egységet hangsúlyozó véleményét „Nem csak térkép e táj”, mely feloldja az „Ez csak térkép. Nem a táj” szkizoid látásmód ambivalenciáját. A valóságos térhez, az ember és a táj reciprok viszonyát tárgyaló motívumok költői kifejtését találjuk többek között Füst Milán (1947) költészetében és azokról készült kritikai írásokban. Az ember nem csak a tájalakításnak a kezdeményezője és megvalósítója, de az akció tárgya is alakítja az embert. Ahogy írja: a fennsík, a sima felület, nehezen megfogható inkább riasztó, hiszen a semmibe vezet. Az aktív ember igazi kihívása a völgybe ereszkedés, a hegymenet, a zúgó vízárral való küzdelem, a tenger átúszására ösztönző indulat. A világ megváltása és átalakítása és nem a világmegváltókat túlélő birkatürelem. Említhetném itt még Mezei Árpád (1994) Elmélekedések a művészetről című kiváló könyvét az ember és a környezet közötti rezonanciáról. Szívem szerint meghatározó jelentősége miatt részletesebb elemzést kívánt volna a disszertáns által is idézett Cséfalvay Zoltán (1990) Térképek a fejünkben című munkája. Természetesen ismerve a disszertáció terjedeleme korlátait a fenti felsorolás csupán egy híradás, személyes vágyakozás arra, hogy a művészetpszichológiai elemzések akadémiai fórumokon is fontosabb szerepet kapjanak a környezetpszichológia hazai fejlődésének ismertetésében.

5. A kezdő térszakértő és laikus hallgatói csoportok összevetésekor alkalmazott rajzok értékelésére kidolgozott kategóriák eredetük és definíciójuk a szerző brain stormingra, és azt követő szakértői csoportmegbeszélésre épít. A megbeszéléseket követően KÉPSZERŰ és TÉRKÉPSZERŰ kategóriákba sorolta a rajzok elemeit. A téri kontextusról készített rajzolatokra hagyományosan a navigációs pontok és útvonalak hálózatának megismeréséből indulnak ki. A navigációs pontok (landmarks) és útvonalak (route) típusú kategóriák alkalmazása, számos nemzetközi vizsgálat eredményeivel összemérhető értelmezésre is lehetőséget kínáltak volna. Milyen feltételezés vezette arra, hogy elvesse ezt a kínálkozó és jól ismert kategorizációs módot.

6. Az alsómocsoládi vizsgálat a vándorlásnyereség előfeltételeinek kidolgozásával és a közösségmegtartó képesség tényezőinek vizsgálatával foglalkozott. A vizsgálat exploratív jellegű, módszertani fejlesztést szolgált, általános célja a szociofizikai lokalitásélmény feltárása. A bevezető irodalmi felvezetés olyan várakozást kelt, hogy a tanulmány konkrét hozzájárulás az alsómocsoládi Jövő Szöveg Műhely népszerűség bővítő terveihez. A vizsgálat konkrét hipotézisei ezzel szemben elsődlegesen metodikafejlesztési és szociológiai, demográfiai adatok összefüggéseinek és különbségeinek bemutatására fókuszál. Kedvező vagy még kedvezőtlenebb helyzetben lévő településsel való összevetésre nem került sor. Így az eredmények az alsómocsoládi Jövő Szöveg Műhely szempontjából nem specifikusak. Az adott településen belül nem, életkor, iskolai végzettség, családi állapot, gazdasági aktivitás képviseli a csoportváltozókat, melyeket pozitív, negatív érzelmek, pszichológiai jóllét, értékek tekintetében vetett össze. Mindezek figyelembevételével a 272. oldaltól a 274. oldalig felsorolt kutatási felvetések közül melyikből és milyen megbízhatósággal származott a település fejlesztése vonatkozásában lényegi információ?

7. Statisztikai mutatók szerint a vizsgálatban törekedtek a megbízható eszközök és adatkezelés alkalmazására. A vizsgálatban szereplő viszonylag korlátozott elemszám, a kérdőíveket kitöltő személyek iskolai végzettségéből adódó gyakorlatlansága miatt tovább csökkent. Ennek magyarázata bizonytalan megfogalmazást eredményezett. Indoklás nélkül szerepel, hogy „61 főből 54 fő adatai szerepeltek a pszichometriai elemzésben”. A szerző megjegyzi, hogy a PVQ skála a Cronbach alfa mutató egyes faktoroknál kifejezetten gyenge, pl. 0,20; 0,36; 0,35 (ez a 285 – 289. oldalon szembetűnő) ennek ellenére a faktorértékek interpretációja megtörténik. Más esetekben nem szignifikáns, tendenciaszerű eredményeket is bevon az értelmezésbe, Bonferroni post hoc tesztet használ, de a nagy mennyiségű változó kezelésekor alkalmazott Bonferroni korrekciót nem. Mindez csökkenti az adatok megbízhatóságát, de a bevezetőben említett exploratív kutatási szándék és a viszonylag korlátozott elemszám, az alkalmazott eszköz helyenként alacsony tételszáma érthetővé teszi az értelmezési szándék felerősödését. A szerző itt utal is Ryff and Keyes (1995) eredményeire, de a disszertáció készítőjének és munkatársainak kifinomult statisztikai eszköztára lehetővé tehetné volna a kérdőív új faktorszerkezetének kidolgozását is. Ezeket a korlátokat a szerző maga is említi. A szerző kritikusán értékeli a vizsgálatban felhasznált eszközöket, a vizsgálatok egy részét módszertani tanulmánynak tekinti, ebből adódóan a vizsgálatok részben módszertani fejlesztést szolgálnak.

Düll Andrea disszertációjában közölt állítások sorából a legfontosabb elismert megállapításokat felsorolás szerint kiemelve:

- A térszakértők és laikusok által készített autonóm tevékenység során használt területről készített rajzok tartalmi és szerkezeti összehasonlítása szerint a képszerű, a téri relációkra és

útvonalak struktúrájára kevésbé összpontosító ábrázolásmód alkalmasabb a személyesebb élmények koherens megjelenítésére.

- Általános szempontokat figyelembevéve: (a) a faluban a pozitív vélekedések erősebbek mit a negatív érzelmi állásfoglalások. (b) az autonómia, a személyes fejlődés igénye, a határozott életcél a fiatalabb, iskolázottabb és aktív munkavállalók körében határozottabb; a férfiak keresik a kompetencia kihívásokat, ambiciózusabbak, dominánsabbak, nyitottabbak a változásra és keresik az érvényesülés és a növekvő anyagi jólét lehetőségeit, míg a nők a harmóniára, a stabilitásra és a biztonságra orientáltak. (c) a fiatalokra az élvezet és öröm, míg az idősebbekre a hagyományok és az élethelyzet elfogadása jellemző. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek inkább az élethelyzetük konzerválásával vannak elfoglalva.
- A Zselic Hegyháti Járáshoz tartozó Alsómocsolád aprófalú lakóinak szociodemográfiai csoportosítását követő szociálpszichológiai attitűdfelmérés és lokalitásélmény elemzés alapján megállapította, hogy a lokalitásélmény csoport hovatartozás szerint differenciált. Az idősebb nők a települést, a hagyományokat, életlehetőségeket hordozó konténernek, vagy medernek tartják. A munkába járó családosi fiatalok vagy középkorúak, átmeneti térként a nagyobb területbe beágyazott helyként definiálják, egy szélesebb vidék részeként használják, a szerint, hogy otthon, nyaralás közben vagy munkában töltik az idejüket. Az idősebbek és az inaktívak a fenntartók, a hely birtokosai, akik nélkül nem lenne a hely élhető vidék, hozzájuk tartozó és el nem választható. A szüleikkel élő, alkalmanként munkánélküli fiatalok a személyes kibontakozás lehetőségét keresik, igyekeznek a maguk képére formálni a helyet, de számuk kicsi az igazi hatóerő megjelenítéséhez.
- Balatoncsicsói, nivegy-völgyi vizsgálat (Magyarország Toscanája) tartalma szerint, a helyteremtés, a tér birtokbavétele, helyé formálásának az elemzése. Kiemeli, hogy a területnek és a személynek közösen épített és elbeszélhető története van. A kistelepülési létforma hátrányos körülmény ugyan, de a közösség szellemi erőtere megfelelő kalauz segítségével kompenzálhatja a hátrányokat.
- A nemzetközi régiófejlesztési program részeként végzett vizsgálat célja, 1. mérési módszer kidolgozása, és 2. beavatkozási eszközök, stratégiák fejlesztése. A Foster Fejlesztési Központ helyi erőire támaszkodva végezte a vizsgálatait, rezidencia turisták, „gyüttmentek”, élmény bevándorlók és őslakosok véleményeinek felhasználásával. Törekvéseik között szerepelt az ökoturisztikai adottságok kiaknázásával, a turisták felelősségének erősítése. Az adott körülményekre kidolgozott általános fejlesztési koncepció széles körben alkalmazandó modellnek tűnik a hazai vidék fejlesztésére és a kistelepülések lakosságának lehetséges növelésére. A történelem, helytörténet, építészet, bevándorlás, a földművelés és a spirituális találkozási helyek összekapcsolása a modell ragasztóanyaga. A tanulmány bemutatása izgalmas progresszív értékeket hordoz. Lényege a művelődés és a történelmi értékek, a lokális helyek üzenetének feltárásán keresztül megfogalmazott környezetpszichológiai szakértői diagnózis. A közösségfejlesztés és az innovációkat követő használatbavételi programok kidolgozása.
- A nivegy-völgyi és részletesebben a balatoncsicsói lakosok lokalitásélményének feldolgozása rámutatott arra a paradox állapotra, hogy miközben a lakosok a hely természeti adottságait és személyes interperszonális kapcsolati hálózatukat egyértelműen pozitívnak találják, elégedetlenek a környezetük által kínált élet- és fejlődési lehetőségekkel, a környezet karbantartottságával, a település technikai működtetésével és innovációival. A szerző szerint ez az ellentmondás arra utal, hogy a faluval, a környékkel kapcsolatban zajló folyamatok, döntések, az elvégzett feladatok prioritási sorrendjének megállapítása a helybeliektől függetlenül zajlik. Az utcák rendbetételét a falu karbantartását fontosabbnak tartják, mint a többszörös bizonytalanságokat hordozó, kiemelt épületek felújítását. A negatív vélekedések differenciálódása csak hosszabb idő elteltével, az új hely aktív birtokbavételével

párhuzamosan történik meg. Megfelelő kommunikációval, párhuzamos fejlesztésekkel ez a veszteség- és bizonytalanságélmény kompenzálható.

Dúl Andrea disszertációja a környezetpszichológia hazai adaptációjával és fejlesztésével kapcsolatos munkáit, programadó könyveinek tartalmát, és az általa alkalmazott, saját maga által kifejlesztett vizsgálóeszközökkel készült empirikus vizsgálatok áttekintését adja. Különösen a nívegy-völgyi vizsgálatok irodalmi bevezetője inspiráló, sodró erejű írás, mely célszerűen ötvözi a szociológiai, településfejlesztési, építészeti, történettudományi, migrációs és demográfiai ismereteket, a pszichológiai gondolkodásmóddal. A környezetpszichológia sokoldalúságának ihletett bemutatása, de felhívja a figyelmet arra is, hogy kutatómódszertani tekintetben még számos megoldandó kérdés áll a kísérletezők előtt. Többek között a nemzetközi és magyar kontrollcsoportokkal végzett vizsgálatok, a mérőeszközök megbízhatóságának növelése, a hosszmetzeti vizsgálatok kivitelezése és a kutatási infrastruktúra tartós biztosítása. A disszertáció legfőbb érdeme, hogy a településfejlesztés, a helyélmény szociofizikai modelljének bemutatása mellett egészségpszichológiai témákra is kitér. Vizsgálati eredményein keresztül kiemeli az életmód, az identitás, és gazdasági sikeresség kapcsolatát, a környezettel való tudatos bánásmód alkalmazott területein is. Programadó munkája a magyar pszichológia alkalmazott és tudományos repertoárjának kiváló reprezentánsa.

Dúl Adrea akadémiai doktori disszertációjának nyilvános vitára bocsájtását javaslom.

Dr. Kállai János MTA doktora
egyetemi tanár